

ב'זמן שכיבה' לחוד או בשם 'לילה'. וע' בזה צדקת הצדיק יח, וכן בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ה ד עמ' ג. ובירושלמי דנו בקורא בביה"ש מצד ספק יום ספק לילה. ותמה ב'ראש יוסף' והלא הכל תלוי בזמן שכיבה, ולכאורה אין קשור לדין ספק דביה"ש דעלמא. אך לפי הסברה הנזכרת אתי שפיר).

במחלוקת הראשונים לענין קריאת שמע קודם צאת הכוכבים – ע' בהרחבה בתרומת הדשן א; שו"ת מהרי"ק קעג; שו"ת פרי יצחק ח"א א; מאור ישראל כאן.
ובמח' הפוסקים לענין ברכות קריאת שמע – האם נאמרות קודם שקיעת החמה, או אינן נאמרות אלא בזמן שכיבה – ע' בהרחבה בשו"ת פרי יצחק שם ובח"ב א; ברכת מרדכי ח"א יט; מאור ישראל.

בבאור שיטות הראשונים והכרעת ההלכה, אודות קריאת שמע לאחר חצות – ע' בהרחבה: עינים למשפט כאן; שאגת אריה ד; שו"ת פרי יצחק ח"ב ב ובקו"א שם; באור הלכה רלה; אבי עזרי ק"ש א, ט.

דף ג

באורים והערות בפשט

רבי אליעזר אומר: שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי... וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער... מאי קא חשיב ר' אליעזר אי תחלת משמרות קא חשיב... אי סוף... – ואין לפרש שהסימן מתייחס לכל משך המשמר – כי משמע ש'סימן לדבר' אמור כלפי הנאמר מקודם 'ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי', וזה הרי ודאי בעתים מסוימות, בסיום המשמרות או בתחילתם ולא בכל הלילה, שאם כן מהו 'על כל משמר ומשמר'.
ונפקותא בכל זה, לידע אימתי מתחלפים – לפי שאו היא עת רצון וראויה לתפילה ותחנונים, כמו שכתב הרא"ש ושאר ראשונים מרבנו האי גאון.

'נפקא מינה למאן דגני בבית אפל ולא ידע זמן ק"ש אימת, כיון דאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו ליקום וליקרי'. יש לשאול, הלא לכאורה צורך יניקת התינוק אינו משתנה בין חורף לקיץ, ואם כן כיצד אפשר לשער תמיד לפי יניקת תינוק, והלא זמן עלות השחר שונה בקיץ ובחורף. וצריך לומר שסימן זה אמור רק בימים השונים, כבתחילת תקופת ניסן ותשרי, שאז יקום ויקרא. ובימות החורף יוכל לשער כמה יצטרך לחכות עד שיאיר היום.
עוד יש לומר, אולי בעלות השחר דרך התינוק להתעורר משנתו קצת וממילא יונק משדי אמו הגם שאינו רעב עדין, כדרך תינוק שרוצה לינק כשהוא מתעורר. או אמו רוצה להניקו כדי שישן על ידי כך (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב כ).

'בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמו הגדול מבורך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו...'. זהו מה שאנו אומרים בקדיש 'תושבחתא ונחמתא' – שצריך כביכול תנחומים על צער החורבן. [ועל כן נהגו לומר 'זכור רחמיך ה' וחסדיך' כשמתחיל ש"ץ קדיש – על שם מדת רחמים שזוכר באותה שעה] (תוס' הרא"ש).

על דברי התוס' בפירוש 'הא שמיה רבה...' - 'ע' בהרחבה בדרשות בית ישי כו; ספר מנהגי ישראל ח"א פרק ו.

**'תנו רבנן מפני שלשה דברים אין נכנסין לחורבה - מפני חשד מפני המפולת ומפני המזיקין...
ואב"א לעולם בחד ובחורבא חדתי דקאי בדברא...' -**

שאלה: האם יש לנו לחוש עתה במקומותנו משום מזיקין, ונפקא מינה לענין כניסה לחורבה חדתי בדברא, שאין שם חשש מפולת וחשד? (ואומרים העולם שבארץ ישראל אין מזיקין. ואולם הלא השו"ע (ז,ו) הביא חשש זה).

תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א:

הרי אביי גירש כל המזיקין וצ"ע

(וכן מובא מהגר"ח שליט"א (בקובץ מוריה טבת תשנ"ט, שנה כב) לענין לעבור בין שני דקלים בזמן הזה, שאין לחוש בדבר משום הא דאביי. והכוונה למה שאמרו בפסחים קיב סע"ב. אך צ"ע ששם לא גזר אלא בישוב, אבל בחורבה - מצויים. והלא תקנו ברכת מעין שבע בגלל המזיקים. וכן בשינה הלא תקנו ק"ש מפני המזיקין וע' במובא להלן ד: וע"ע במחז"ו עמ' פג).

תשובת הגר"מ מאוזו שליט"א:

מה שאומרים העולם שבא"י אין מזיקין, אולי הכוונה שאינם מצויים אבל בודאי ישנם, וראיה מברכת מעין שבע שנתקנה לפי הפשט מפני המזיקין ואומרים אותה בא"י. וע' בשו"ת יביע אומר ח"ב האו"ח סי' כ"ה וכ"ט ע"ש. ולמיחש מיהא בעי.

עוד על השפעת מזיקים וכד' בא"י - 'ע' פסחים קי: 'במערבא לא קפדי אוגלי'. וע"ע חסד לאברהם ז, טז; עזרת כהן ו-1; מגדים חדשים להלן ב.

(ע"ב) 'סבר לה כר' יהושע דתנן ר"י אומר: עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות.

שית דליליא ותרתי דיממא הוו להו שתי משמרות'. המגן-אברהם (נח) כתב סיוע מכאן ששלש שעות שאמרו לזמן קריאת שמע של שחרית, מתחילות מעמוד השחר, שהרי המשמרות מסתיימות בעלות השחר כי אז תחילת היום [כמבואר לעיל 'מאן דגני בבית אפל... ליקום וליקרי' ובתוס' שם], אם כן משמע שבעלות השחר מתחילים שעות היום, שהרי אמרו 'שית דליליא ותרתי דיממא' הם שתי אשמורות.

ואין זה מוכרח, כי גם אם נאמר שמחשבים השעות רק מהנץ החמה, [כשיטת הגר"א והגר"ז. וכן נוהגים הרבה], אפשר שיש כאן יותר משתי משמרות, ולא הזכיר דוד אלא דבר שלם, שתי משמרות וחצי של הלילה ועוד חצי ביום. ולא היה קשה לגמרא אלא אם הוא פחות משתי משמרות, אבל אפשר שהוא יותר (עפ"י חו"א או"ח יג, ג ד).

- משמע שהמלכים קמים ממטתם בתום שתי שעות מן היום. ואילו אנו נוקטים להלכה שזמן קריאת שמע נמשך עד סוף שעה שלישית - יש לפרש שכל משך השעה השלישית הוא זמן קימת המלכים, חלקם קמים בתחילתה וחלקם בסופה, ודוד משתבח שהקדים אשמורות לפני תחילת קימתם (עפ"י כסף משנה ק"ש א, יא ועוד). או בדרך זו: כיון שקמים במשך השעה השלישית, נחשבת כל השעה זמן קימה, שאז הם מתעסקים ללבוש ולנעול ולרחוץ ולהכון לקראת הא-ל (המנהיג דיני תפילה סי' לד).

ע' בתוס' (ד"ה למאן) שכשנעור בעמוד השחר וקם ומוזמן עצמו לקרוא, כבר הגיעה עת הקריאה קודם שקורא. ולפי המנהג הרווח היום בא"י יש יותר מארבעים דקות, ובשיא הקיץ אף קרוב לשעה, בין עלות השחר לזמן 'משיכיר בין תכלת ללבן' - הרי שזמן הקימה עד קריאת שמע נמשך כשעה, מה גם בבני מלכים. וע"ע משנ"ב א סק"י.

ועוד יש לומר: כאן לא הוצרך להזכיר אלא שתי שעות כדי להשלים שתי אשמורות לשית דליליא, אבל אפשר שקמים מאוחר יותר וכנ"ל (עפ"י הגהות מיימוניות ק"ש א אות ט).
 וקצת משמע להלן ז. שהמלכים קמים בכל משך השלש שעות, לאו דוקא בשעה שלישית, שהרי אמרו שם שבכל שלש שעות ראשונות מזריחת השמש הוא זמן דין, שאז המלכים מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה.
 וישנם פוסקים שכתבו עפ"י הגמרא כאן, שסוף זמן קריאת שמע הוא בתחילת שעה שלישית (רבנו שמחה, מובא בשלטי הגבורים להלן י ובהגה"מ שם; יראים יג; רב עמרם גאון, מובא במאור ישראל להלן ט: וע"ע עינים למשפט להלן י).

'אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת' – כגון צרכי קבורתו, וכן שבחיו של מת והספדו (ראשונים);
 יו"ד שדמ, טז).

וכן כתב הרשב"א בתשובה (ח"ג רצט) לאחד ששאלו אם מותר לספוד למת בבית הקברות, שהיה מי שפקפק בדבר: 'מעשים בכל יום שעושים כן, ולא שמעתי מעולם אחד מן הגדולים שמיחה בדבר'.

'אפילו] בדברי תורה וכל שכן מילי דעלמא'. טעם הדבר, כדי שיהיו עסוקים בהספדו. ויש מפרשים מפני שהמת יודע כל מה שאומרים לפניו עד שייסתם הגולל (ע' שבת קנב:), ומצטער כששומע שמדברים שלא מצרכיו, וכתוב ועשית הישר והטוב, ואין טוב כשהמת מצטער (ריטב"א).

'הכי קאמר (דוד) מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה'. ולפי זה אין הוכחה מ'קדמו עיני אשמורות' שארבע משמורות היו הלילה, שהרי היה עומד עוד בתחילת הלילה ולא בחצות (רי"ג).

מלבד פרש"י יש מקום לפרש 'מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה' – גם כשנתאחרתי בשנתי, מעולם לא אחרתי יותר מחצות. וכן יש בירושלמי, שפעמים היה קם בחצות ופעמים הקדים בשתי אשמורות. ואתי שפיר לפירוש זה מה שאמרו בסמוך שהכינור היה מעוררו.

**'אין הקומץ משביע את הארי'. 'קומץ' – יש מפרשים דבר מועט. ויש מפרשים: חגבים [תרגום של חגבים – 'קמצין'], שדרכו של הארי ללכדם ולאכלם אבל אין שביעתו מהם (עפ"י ריטב"א ועוד).
 ורב האי גאון פרש 'קומץ' – הוא הגומה שהארי נמצא בתוכה [ככתוב וימלא טרף חריו... וכן תרגום 'ויורידוהו לבור' – ואחתנהו לקומצא], כלומר אין אותה גומה משביעתו אם לא ילך לבקש טרפו. ויש מפרשים: דרך הארי כשהוא רעב ומבקש טרף, מניח קומצו לתוך פיו ומוצץ (תוס' הרא"ש).**

ולא בכל יום נכנסו ואמרו לו כן, אלא כאשר השעה היתה דחוקה (ריטב"א).

'זנמלכין בסנהדרין ושואלין באורים ותומים'. פרש"י: נמלכים בסנהדרין – נוטלים מהם רשות כדי שיתפללו עליהם.

– לפי ששואלים באורים ותומים ויודעים שינצחו, ואף על פי כן רבים ניזוקים במלחמה, ומלחמת עמלק ומדין יוכיחו – לכך נצרכים לתפילה. (מרומי שדה). [ונראה שמקור דברי רש"י לפרש 'הימלכות' על תפילה, מן הגמרא להלן (כט:)] 'וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא – זו תפלת הדרך'. מהגרז"נ גולדברג שליט"א].

ויש מפרשים: נמלכים בסנהדרין ליעצם בעניני המלחמה על פי התורה. וגם היו בעלי עצה וגבורה (עפ"י תוס' הרא"ש; מהרש"א סנהדרין טו. וע' בלשון הרמב"ם בפיה"מ ריש סנהדרין ובספר המצוות - ע"ע בעינים למשפט. ואין מוציאים למלחמת הרשות אלא על פי בית דין הגדול - רמב"ם סנהדרין ה,א; מלכים ה,ב. וראה במצוטט בסמוך מ'דובר צדק'. וע"ע: תקנת השבין ג עמ' 10; קומץ המנחה עג עמ' 66; הגהות ר"א לנדא בסוף המסכת. וראה במאמר 'זבוח האוצרות' מהגר"י גינזבורג שליט"א).

'אחיתופל זה יועץ, וכן הוא אומר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל (איש) בדבר האלקים' - לומר שאפילו במקום ששואלים בדבר האלקים, באורים ותומים - נועצים תחילה כעצתו, ונמצאת תשובת האורים ותומים כעצתו (עפ"י שו"ת הרשב"א ח"א מה).

'ככתבם וכלשונם'

'רבי אליעזר אומר: שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי... וסימן לדבר, משמרה ראשונה חמור נוער...' - הנה קטעים מלוקטים מתוך ספר צדקת הצדיק בענין משמרות הלילה (ויותר ממה שנעתק כאן כתוב שם):

'בכל העינים ומעשה חלוקת הזמנים שמוטבעים בעולם והנהגתו, הם גם כן כך אצל השי"ת, כמו שאמרו בפרק הרואה (ברכות נח.) 'מלכותא דרקייעא כמלכותא דארעא', וכן אמרו 'איכא משמורות ברקיע כי היכא דאיכא (כן היא גרסת הרא"ש) בארעא' - והוא לגבי השי"ת, כדמסיים ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה. [ורש"י שפירש אמלאכים, לא ידעתי למה ליה, אבל קושטא כן דלשון משמורות כמו משמורות כהונה שומרי בית המקדש וכן למלכים שומרים בלילות ומתחלפים בכל משמר, וזהו שלש משמורות, וכן במלכותא דרקייע, וכמו שיש בארעא (ש)גיכר חלוקת הזמן לכל אדם כדמסיים חמור נוער וכו' כן ברקיע ניכר גם לגבי השם יתברך נגד למטה]. וראוי לדבקה בו ולהתבונן במעשה השם יתברך לעשות גם כן כך וכמו שכתב הרא"ש שם אדך דועל כל משמר, לכן ראוי לכל ירא שמים וכו'. וההתבוננות הוא כפי ענין הזמן, ובלילה שהוא רומז זמן הגלות, כמו שכתוב **שומר מה מליל (ישעיה כא) הקב"ה יושב ושואג וכו' (יט).** בלשון רבנו חננאל משמע שהשאה שלמעלה באה מתוך שאגת ישראל למטה וכמו שאמרו בסמוך לענין יהא שמי' רבה, וזו לשונו: 'על כל משמר ומשמר שואג הקב"ה כארי שנאמר ה' ממרום ישאג - כך פירושו, כיון שכתבו קומי רוני בלילה (לראש אשמורות), באלו האשמורות בעת שעומדין ישראל ומפילין רנה ותחנה, בת קול יוצא מלפני הקב"ה כאילו שואל, כדכתיב שואג ישאג...'

'איכא משמרות ברקיע - לדברים רקיעים, רוצה לומר לעבודת השי"ת, כי היכי דאיכא בארעא בעינים הפחותים ועבודת האדמה, כך ממש דוגמתו וממנו נקח לעבוד ה' (באותו עת) בענין זה. סימן לדבר, משמר ראשון חמור נוער. החומר (דוגמת חמור, על דרך שאמרו 'עם הדומה לחמור' (ב"ר נו; ב"ק מט.)) גם הוא נוער כחמור למשוי המצוות בכלי המעשה. שני, כלבים צועקים כמו שאמרו בזוהר: צוחין ככלבא, בתפלה. (והכלבים עזי נפש (ישעי' נו). וכן חוצפא בתפלה כלפי שמיא מהניא, כמו שאמרו בתענית (ה.)), כמו שאמרו (שבת קנה): לית דעניא מכלבא, עני בדעת ואין לו אלא תפלה, כמו שאמרו בשמות רבה (לה): אמרו לו אין אנו יודעין אמר להם בכו והתפללו לפני וכו' עיין שם.

שלישית, תינוק יונק היינו תורה, כמו שאמרו בפרק ערבי פסחים (ק"ב), יותר ממה שעגל רוצה לינק, שתורה נמשלה לחלב. **ואשה מספרת עם בעלה**, היינו תורה, כמו שאמרו (יבמות ט"ג). רק אשה היא המינקת היינו גדולי ישראל, ותינוקות של בית רבן מקבלין מהם. והם תורה ועבודה וגמילות חסדים, [וכן תורה ותפלה וקרבנות (היינו מעשה) בשמות רבה שם], שהם נגד מחשבה דבור ומעשה, כמש"כ במקום אחר, רק שבלילה בעת החשך הם הפוכים, וכמו שכתבתי במקום אחר' (שם כ).

'אותם היודעי-בינה-לעתים יש להם גם כן לחלק הלילה לשלש משמורות וזמנים, כל משמר הוא זמן בפני עצמו, וכן חשכת האור, וכן הוא זמן הגלות חלוק לשלשה עתים אלו, וכמש"כ במקום אחר' (שם כב).

'בכל מעשה השי"ת יש סימן ניכר למטה, כמו שכתב בספר לקוטי אמרים מהר"ב זצ"ל כי חסרון שמגיע לצדיק הוא לסימן לו שידע שאותו החסרון בשכינה כביכול, עיין שם באורך. וזהו על כל משמר שואג הקב"ה וכו' וסימן לדבר – רצונו לומר שיש סימן ניכר למטה. ושאגה ראשונה שהוא במשמר ראשון דגלות, כל כך בתוקף עד שניכר גם בחמור שהוא בריה פחותה ביותר, כמו שאמרו 'עם הדומה לחמור', וכמו שאמרו בבבא קמא (צ"ב) חברך קרייך חמרא וכו'.

ובשניה (ניכר) רק בכלבים, שאין פחותים כל כך, שיש בהם צד אחד דקדושה, כמו שאמרו (ב"ק ס:) כלבים משחקים אליהו בא לעיר, כלבים בוכים מלאך המות בא לעיר וכו' דכלב בגימטריא אליהו. (עיין פירוש פרק שירה בסידור הרב יעבץ) – כי יש עזות דקדושה, עז כנמר (זהו דוגמת קנאת פנחס זה אליהו). וללישנא דאמצעיית דאמצעייתא היינו חצות עת רצון כמו שאמרו יבמות עב. לכך הסימן כלבים צועקים והיינו הרמת קול שמחה, אליהו בא לעיר, שהוא סימן עת רצון כמו שכתוב (מלאכי ג) הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' וגו' – כי מחצות ואילך מתחיל הרגשת היום, על דרך שאמרו משמרה ופלא נמי משמרות קרי להו. ובשלישית ההרגשה רק לבני אדם שלימים, ולפי שקרוב לאור היום הם מתעוררים על ידי האתערותא דשאגה למעלה, שהוא מתוך הרגשת האור, וכן הם מתעוררים בספור דחיבה אשה לבעלה [כנסת ישראל והש"י כמו שכתוב בשיר השירים] ותינוקות של בית רבן יונקים משדי כלל הכנסת ישראל על ידי שמתעוררים לינק, וכהרגשה למטה בפשטות המעשה אבל רק במין האדם, ובראשונות אין בני אדם מתעוררים, שמתוך תוקף החושך אי אפשר להרגשה להיות מכח האדם שבאיש רק מכח החומר' (שם כג).

ע' גם בספר דגל מחנה אפרים תולדות ד"ה ויעתר.

'משמר ראשון בלילה חמור נוער – שניעור עדיין לפי שהוא זמן שהולכין לשכב רוב בני אדם [דליכא למימר דמה דאיכא דהולכים לשכב יועיל כלדידן איכא דגנו (ע' להלן ט), דאם כן כל הלילה נמי – עיין ברש"י ותוס' ד"ה ובלבד, דיש שהולכים אז תחלת שכיבה], עיין בתלמידי רבנו יונה במשנה דריש ברכות [אליבא דר' אליעזר והוא הדין לדידן] – ולכך ניעור עם בעליו עדיין בסוף משמר ראשון, אבל להלאה קשור על אבוסו, משא"כ כלב אין בעליו קושרו באבוס. [רמז, אני ישנה ולבי ער (שיה"ש ה), צעקה בתפלה עבודה שבלב]. ובתחילת (ללישנא קמא) משמר

שלישי שוב ניעורים, אם כן אין זמן שינה רק משמר אחד, היינו ארבע שעות. וללישנא ב' דבסוף משמר שלישי ניעורים, זמן שינה שמונה שעות, וזה כדעת רמב"ם בהלכות דעות שפסק כלישנא בתרא כדרכו... (שם כד. ועע"ש לד.).

'משמר שני כלבים צועקים, כשהכל ישנים, דבמשמר ראשון יש בני אדם ניעורים ואין מניחים אותו, וכן תפילה טוב במקום שאין בני אדם, כי הם מבלבלים אותו בפניות ומחשבת חוץ ושאר מחשבות זרות בא על ידם, כמו שכתב בדגל מחנה אפרים כמה פעמים על פסוק וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש. ותפלה בצבור כשגם הצבור מתפללין אין דעתן עליו וכן הוא עליהם. (וגם בתורה אמרו (פסחים ק"ב). לא תשב בגבהה של עיר ותשנה. אעפ"י שאמרו (נדרים פא.) הזהירו (שלא תלמדו תורה אלא) בחבורה, וכן בכמה מקומות – היינו כשלומד עמהם אבל לא במקום בני אדם שאין לומדים עמו). ואפילו שיש בני אדם, צריך לצייר במחשבתו כאילו אין איש בעולם, וכמו שכתב בדגל מחנה אפרים שם. וללישנא דאמצעות דאמצעותא – לפי שאז תוקף השינה, כי בסוף ראשונה מתחילין (לישן) ובתחילת שלישיית ניעורין, ואפילו יצעקו לא ינערו, וכך צריך להיות השינה בלבו מכל עניני עולם הזה, שאפילו על ידי הצעקה בתפילה 'ברך עלינו השנה' וכיוצא – לא ינערו, רק יכוון הכל לצורך גבוה כידוע, וכל עניני עולם הזה יהיו בטלים אצלו, דכישן דמי' (שם כה).

עוד על תפילה עבור השכינה ולא לצורך עצמו – ע' במובא להלן ל:

'משמר שלישי תינוק יונק ואשה מספרת. שניהם יחד, זהו רק במשמר שלישי, שיהיו כולם נעורים בזמן אחד, וכן בנמשל, יניקת תינוק משדי אמו, התורה, כאשר אשה מספרת, ויהיה גם האב (הקב"ה, כמו שאמרו בריש פרק כיצד מברכין (להלן לה:)) משתעשע ביניקת התינוק, זהו רק במשמר שלישי, שכבר שלם במעשים ובעבודה שבלב.

והנה במעשה הקדים תינוק יונק, שהוא המעורר קודם לאם והיא מעוררת לבעל, אבל להלן בשמייעה לאחרים למאן דגני בבית אפל ולא ידע זמן ק"ש כיון דשמע וכו' – אמר להפך, אשה מספרת עם בעלה שקולם נשמע ושומע קודם, ואח"כ כשמטה אזנו שומע קול תינוק יונק. והנמשל, יניקת תינוקות של בית רבן משדי אמן וכנסת ישראל, כמו שאמרו בריש פרק כיצד מברכין (לה:)), ראשי הדור, והם אז מספרים כבוד א-ל ושכינה מדברת מתוך גרונם (וזהו במשמר שלישי של גלות הדומה ללילה), באמת תינוק יונק קודם, רק להרגשת עין בני אדם אשה מספרת קודם, וכמו שכתב בספר תולדות יעקב יוסף על פסוק גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם בשם ר' ליב פיטינר, דהאי קרא מרישיה לסיפיה ומסיפיה לרישיה מידרש, וכמו שאמרו (ערכין יז). פרנס לפי הדור, דור לפי פרנס. והי קדים – כנזכר לעיל' (שם כו).

וב'דובר צדק' (עמ' 23) הוסיף: ואמר תינוק יונק ואשה מספרת – שניהם יחד הוא רק במשמר שלישי לאפוקי מקודם אפשר לזה בלא זה כשתינוק יונק ואשה נעורה בעל ישן וכשאשה מספרת תינוק ישן ואין יונק כמ"ש בזהר). ובנמשל אשה כלל הכנסת-ישראל וחכמי ישראל מקבלים מהש"י (מספרת יש לפרש כמו 'מספר' דגבי ר' אליעזר – בנדרים כ רע"ב) ותינוקות של בית רבן הם כשהאומה יונקים מהם. משא"כ במשמר ראשון בימי חכמי הגמרא דאשה מספרת אבל אין תינוק יונק, דהיו הרבה עמי הארץ אז שאין עכשיו, כמו שיראה בגמרא. ובעת משמר השני היו הגזירות והשמדות – זהו נגד הצעקה בתפלה...

מאן דגני בבית אפל – פירוש, כמו שאמרו בפרק חלק (סנהדרין צב.) לעולם הוי קבל וקיים כדתנן בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות נגעו, והיינו שאין מאיר בו שום אור אלהות, ולא ידע זמן קבלת עול מלכות שמים אימתי, כיון דשמע תינוק וכו' יצרף עצמו בהדי ציבורא ובהדי ראשי העדה ובהדייהו גם הוא יוכל לקבל, כידוע כאשר נכלל נפשו בנשמת גדולי הדור הם מעלים אותו. ודוקא כשאין יכול לצאת מן הבית האפל, דלא עדיף האי סימנא מחזקה, דהיכא דאיכא לברורי מבררין ויצא לחוץ לראות. וולכך לא נקט טפי סומא, דעדיין צריך לומר דגני בבית סגור שאינו יכול לצאת לשאול מבני אדם, אך כשאין יכול כלל אחר כל השתדלות להגיע לבבו למקום האור, אז יצטרף בשמיעות קול תינוק ואשה, משא"כ ביכול לצאת... (שם כח).

'אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם'

–

'מתחילה הוא חורבן הבית [הפנימי, בית דירה, ובו די רק חורבה – שחרב מאין דרים], ואחר כך שריפת ההיכל [החיצון, וחורבנו היינו שריפה] ואחר כך גלות ישראל.

וכן החוטא, מתחילה בלב, שחרב מיראת שמים, ואחר כך במוח [ששם אינו מדור קבוע, כי בית זו אשה שהיא הלב. והוא נשרף לגמרי, שאיננו מקום מכיל אף לפרקים מחשבת שם שמים, שאולי יבוא הרחוק תשובה ללב] ואחר כך כל אברי המעשה גולים למקום הטומאה.

ובתשובה – להיפך, כמו שאמרו בזהר (ח"א קלד.): מתחילה בונה ירושלם (תהלים קמז) והדר נדחי ישראל יבנס. [ובירושלמי דמעשר שני (פ"ה ה"ב), דבנין הבית על ידי מלכי אומות העולם] – דמתחילה תקון המדות והלב ואחר כך למעשים. ונראה דהיכל קודם בבנין לבית, וכן מתחילה המוח, כמו שכתב הרמב"ם ריש פ"ב מהלכות יסודי התורה והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וכו' וכשמחשב בדברים הללו מיד הוא נרתע לאחוריו וכו' (שם כט).

'אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי...'

'אף מעשה שאינו הגון בעצם, כל שהוא הגון כפי מחשבת האדם והוא מעשה מצוה, רק שהיה לו לעשותה על צד היותר טוב, אין לנו למנוע ממנו עשייתו, [כדמשמע מאליהו שהמתין עד שסיים תפלתו ולא מנעו תיכף. ואולי יש לומר דלא היה שם מקום פנוי להתפלל עוד. ו'היה לך להתפלל בדרך' – רצונו לומר, קודם שנכנסת לחורבה, ואינו במשמע, אלא גם שהיה יכול לצאת להתפלל לא מנעו מהתפלל בחורבה. ואולי לבל יתבלבל בתפלתו על ידי זה כיון שכבר היה מוכן להתפלל, לא רצה למונעו, אף שאינו ראוי עפ"י דין לעשות כן לכתחילה] (שם ל).

בשם הרד"ק מקאצק מובא (אהל תורה, לקוטים רעא). שלפיכך לא הקדים אליהו לפני שנכנס – להורות כי כן היא ההנהגה העליונה עם האדם, משלחים אותו לזה העולם ומניחים לו לעשות מה שלבו חפץ, שהבחירה בידו, ורק אחר שיצא מעולמו שואלים אותו מה עשית.

'למדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה' –

'אין להתפלל במקום שאפשר להתבלבל באמצע אלא תפלה קצרה שלא יתבלבל בה, כי טוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה. וכן בכל ענין וזמן, כשאין יכול לכוין כל התפלה. ועוברי דרכים

– דרך המלך, מלכו של עולם, חלל שמאלי שלב – יפסיקוהו מעבודתו, יתפלל תפלה קצרה על כל פנים בכונה' (שם לא).

'אין נכנסים לחורבה – פירוש, מקום פנוי ממושב בני אדם האמיתיים ומקום מצוה, רק כל מחשבות הרשות, **מפני החשד** – שיחשוד לעצמו שמא יש איזה תאוה בדבר. **ומפני המזיקין** – דכל מקום הפנוי מקדושה יש מקום למזיקין וכח היצר מתגבר, **ומפני המפולת** – דסתם חורבה רעועה שאין לה קיום, כמו שאמרו שקר אין לו רגלים.

ואפילו לצורך עבודה [להתפלל] אין ליכנס אם יכול [להתפלל] בדרך, הוא דרך המלך, פילון מפולש לעבודת ה'. ואעפ"י שדרך המלך הוא מלא מעוברי דרכים, והם המפסיקין להולך בדרך ה', מוטב לעבוד שם עבודה קצרה כפי היכולת מליכנס לחורבה ומחשבת חוץ לצורך עבודה, אם לא **בחורבא חדתי**, מחודשת מאתו, **ובתרי** – שאינו יחידי בעבודתו על דרך הזה, **וכשרי** – שכל כוונתם לעבודת ה', **ודלא קאי בדברא** – שהוא מקומו של כוח היצר הרע (שם לב).

צריך עיון בסוף דבריו שהם הפכיים מהפשט, שבדברא אין חשש. וע"ש סי' לו. וע' גם מי השלוח (ח"א ריש רות; תולדות ד"ה ראה; מצורע ד"ה ושלח) ששדה רומו על התפשטות ברצונות ותשוקות. אלא ד'אית שדה ואית שדה' (כמו שאמרו בוהר בראשית קכב.), ובשדה דקדושה כל רצונותיו הן רצון ה' ואין שם רצון היצר כלל – ע' במי השלוח מצורע שם (ועוד ע"ש במשלי (כד) שפירש 'שדה' – התפשטות סייגים וחומרות).

(ע"ב) כנור היה תלוי – הוא כנור המנגן מאליו מקירות לבו, כמו **מעו כנור יהמיון**. ולמעלה **ממטתו** רצונו לומר המטה היא מקום המנוחה, וזה היה למעלה, שאין מניחו לנוח, רק גם בשכבו ידע לפני מי שוכב. וכשהגיע **רוח צפונית** שמשם תפתח הרעה, ובחצות שמתגברים החסדים גם הרעה מתגברת. וזה היה נושב בקירות לב דוד וכנור יהמיון ומנגן מאליו שירות ותשבחות להעיר החסדים, אי נמי לאתעורי משינתיה – שינת העצלות. ואחר כך **עוסק בתורה** שהיא תורת חסד. וכיון שהאיר עמוד השחר שהוא המאיר ומעיר לבות בני אדם, כמו שאמר השחר מעיר אותי עבט"ז או"ח רס"א להיות אדם יוצא לפעלו לעבודת השי"ת, מיד **צריכים פרנסה** לנפש. והמעוררים על זה הם **חכמי ישראל**. ואמר להם שיקבלו זה מזה בעשיות המצות. ועל זה אמרו **אין הקומץ משביע** כי זה בלתי מספיק להשביע נפש רחבה, ואעפ"י שהוא טוב אין בו כדי שביעה שהוא בגדר 'טוב מאד', וכמו שאמרו ז"ל (בר"ר ט) טוב – זה יצר טוב. טוב מאד – זה יצר הרע. **ואין הבור מתמלא מחוליתו** דלהשלמת האדם אין מספיק מה שבטבע תולדתו על ידי זה ימלאנו, דזה מקרי 'אשר לא עבדו' כמו שכתב בתניא, רק צריך **לפשוט בגדוד** – מלחמת היצר, שהיא 'טוב מאד', שעל ידי זה יש נביעה טפה חדשה והיא המשבעת. [ועל זה אמרו (סוטה מו.) יצר... תהא שמאל דוחה וימין מקרבת – יש לומר לכך הימין מקרבת כדי שיהיה השמאל דוחה, וזהו טוב מאד. ושמעתי דרז"ל המשילו היצר לשאור שבעיסה (ברכות יז.) והשאור הוא תיקון העיסה. ואמרו ברכות לד. בשאור דמיעוטו יפה] (דובר צדק עמ' 24).

רב אשי אמר: עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות – 'התורה נקראת שוּעָה, כמו שאמרו בברכות על פסוק **קדמתי בנשף ואשועה** – עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי (אולי צ"ל 'עד חצות לילה היה עוסק בתורה...') – אבל לר' זירא שאמר עד חצות היה מתנמנם, לא נזכר וגם לא מסתבר שעסק אז בתורה, וכדמשמע בדברי הריטב"א להלן ד. – כי על

ידי דברי תורה קורין להקב"ה, כמו שלמדו (להלן כא.) על פסוק כי שם ה' אקרא וגו' – ברכת התורה ע"ש. כי התורה כולה שמותיו של הקב"ה, כי השם הוא המדות, ואין-סוף עצמו אין לו שם כלל, כמו שאמרו בזהר, רק מדותיו – רוצה לומר רצונו המתפשט בברואים. והתורה כולה היא כללות רצונו יתברך, ולכן אמרו בריש בראשית רבה, שהיא דפוס של מעשה בראשית, ולכך היא שמותיו ולמודיו, דהיינו ידיעת זה [וכן נתקן בברכת התורה 'יודעי שמך ולומדי תורתך'] נקרא קריאה, וכמו קריאת שמע, וכמו הקורא לחבירו בשמו כשצווח שמו נקרא שקורא, שרוצה שיבוא אצלו ויפנה לו, וכן תורה על מנת לעשות, היינו הדבק במדותיו מה הוא רחום אף אתה רחום וכו', היינו להיות כרצונו, שזה שיבוא אצלו, כענין ושכנתי בתוכם שזה על ידי דברי תורה... רק שועה לשון שעה – רצונו לומר שיפנה אליו, על דרך קריאה... דהיינו השראת השכינה בלב... וכמו שכתוב קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת, ואיתא בברכות (ה:): אין אמת אלא תורה, וזה נקרא קריאה. וזה עולה מעלה מעלה עד שהוא קרוב ממש ונפעל כל מיני ישועות יותר מעל ידי תפלה לבד' (מתוך צדקת הצדיק קפב).

מיד יועצין... ששלשה דברים צריך קודם המלחמה – **עצה שכלית ועצת התורה** [ופרש"י בסנהדרין (טז). שיתפללו – קשה, דאין זה 'מלכין'. רק רצה לומר שיגידו איך יעשו עפ"י התורה] **ועצת הנבואה** [וזה שאמרו בירושלמי דמכות (ב,ו) שאלו לתורה שאלו לחכמה שאלו לנבואה – שהם ג' מדרגות הנזכרות] – שהוא רצון השי"ת עכשיו באותה שעה... ועצת השכל שבמוח – ראשון, כי דרך ארץ קדמה לתורה. ואחר כך עצת התורה שהוא הבינה שבלב, והיא משפט הכללי של השם יתברך, ואחר כך ההכרה באורים ותומים אם כן הוא רצון הפרטי בעת ורגע ההוא. וזה בכבוד... [וזה מ'לך' ראשי תבות ג' הנזכרים, על פיהם יצא למלחמה כמשפט המלך]... והנה עצת האורים-ותומים הוא על העת לעשות, שהוא רק לפי השעה המיוחדת ואין ללמוד ממנה לא לפניה ולא לאחריה, וזה **שכורתין דבריהם** – על להבא, שלא יהיה קיים לעולם, כמו כרת דשני, ו**מופלאים דבריהם** – על העבר, שהוא דבר מיוחד שלא נראה כן נקרא פלא' (מתוך דובר צדק עמ' 24).

*

'כנור היה תלוי... וכשהגיע חצות לילה היה מנגן מאליו... אעירה שחר' –
'אפשר לכוון הכונה לבל יתנצל אדם לומר כי עת לילה כעת וחשך, אם יתן ד' ויאיר מעט או
נוכל לעבוד מה בענינים רוחניים – אבל באמת אדרבה רק בעת לילה צריכים אנו במעשינו
לעורר השחר' (חדושי ר' שלמה היימן, סוף ח"ב עמ' קסט).

איתא בזה"ק (ויקרא כג:) מי שעוסק בתורה בחצות לילה או אורייתא מודעת ליה חטאו ולא באורח דינא. 'חצות לילה' היינו בעוד היצר גובר על האדם ויקום לעבוד את ה', אף כי חשקת היצר גברה עליו, יתגבר נגדו ויבטח בה, אז אורייתא מודעת ליה חטאו ולא באורח דינא, שמודיעה לו חסרונו שלא ע"י עונש ורק ע"י שרואה רשע אחד שיש לו זה החסרון ונענש, מזה הוא נותן אל לבו שגם בו נמצא חסרון זה וחוזר בתשובה ומשלים חסרונו].
 (עפ"י מי השלוח ח"א תהלים קיט וח"ב ס"פ וישב)